

ANDREA FELDMAN

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

PROFESOROV POVRATAK

*Ali i tako ja i žúđim i željkujem svedni
Kući da svojoj dođem, da ugledam povratka dñnak.
A bog ako mi koji na iskričavome moru
Razlupa lađu, i tó ću pretrpjeti noseć u grudma
Strpljivo srce, ta mnogo podnesoh i mnogo muka
Izmućih veće u boju i vodi; pa i tó nek dođe
Homer, *Odiseja*, V:219-224¹*

U proljeće 2016. godine skupina njegovih bivših studenata odlučila je organizirati međunarodni simpozij u povodu sedamdesetoga rođendana Iva Banca, ali i kako bismo obilježili njegov odlazak u mirovinu sa Sveučilišta u Zagrebu. Ivin je pravi rođendan bio 1. ožujka 2017, ali smo odlučili organizirati simpozij u rujnu jer je u tom mjesecu umirovljen. Uostalom, Ivo nije slavio rođendane jer je na starinski način uvriježen u Dubrovniku, kao u stvari i na cijelom katoličkom Sredozemlju, držao više do svojega imendana Sv. Ivana Krstitelja, 24. lipnja.

Međunarodni simpozij nazvali smo *Liber amicorum*, a održao se u Gružu 22. i 23. rujna 2017. Posve je jasno zašto smo odabrali Gruž. Gruž je od svih dijelova Dubrovnika pravo ishodište i rodno mjesto Iva Banca. Ovdje je rođen u obiteljskoj kući smještenoj u predjelu grada kojega su obilježavali posjedi njegovih obitelji, gruških Kuničića i Hagjija. Ovdje je proveo djetinjstvo u vrtovima i salonima, na plažama i vozeći se prvim automobilima, uz svoju majku i rođake. Uz obitelj, nezaobilazna je bila njihova „djevojka“ Kate koja ih je u besparici pedesetih doslovno prehranjivala uzgajajući u vrtu piliće, kuneje i pome. Jednom mi je u šetnji Lapadskom obalom, gledajući na drugu stranu, rekao: „Jedino ovdje nikome ne

¹ Preveo Tomo Maretić.

moram objašnjavati odakle sam.“ No i to se u međuvremenu promijenilo. Nakon nekoliko dana što ih je proveo u dubrovačkoj bolnici, uslijed zatajenja srčanoga stimulatora tijekom Velikog tjedna 2020, Ivo mi je rekao kako ga je u jedinici intenzivne skrbi negovala jedna bolničarka izrazitoga hercegovačkog naglaska. U jednom trenutku ga je upitala: „Vi niste odavde?“. Potpuno zgranut, upitao ju je zašto to misli, na što je ona zaključila: „Vi mi stalno i na svemu zahvaljujete.“

U predvečer simpozija sudionici su pristizali u dom profesora Banca, a on ih je sve redom veselo pozdravljao. Tridesetak ljudi, zajedno s gruškim prijateljima i rođacima, zaposjelo je vrt i gornju terasu i dugo u noć razmjenjivalo priče i anegdote. Neki su došli iz daleka, neki su granicu prešli uz komplicirane vizne procedure, ali svi smo u toj toploj ljetnoj noći bili sretni što se vidimo i što možemo biti zajedno.

U subotu, 23. rujna 2017, u 9 sati počeo je simpozij u prostoru ljetnikovca Sorkočević, na Lapadskoj obali. Profesora Banca i sve sudionike pozdravio je akademik Nenad Vekarić (koji nas je u međuvremenu, nažalost, također napustio i kojemu posthumno dugujemo zahvalnost na gostoprimstvu) i izrazio svoje zadovoljstvo što se ovaj skup odvija upravo u zgradi u kojoj je smješten Zavod za povijesne znanosti HAZU-a. Podsjetio je na nekoliko važnih studija koje je Ivo Banac posvetio rodnom gradu i iskazao žaljenje što se ovaj vrsni povjesničar nije više bavio lokalnim, dubrovačkim temama. „No to je pogled iz dubrovačke perspektive, a znanost je univerzalna“, zaključio je Vekarić, uz spomen Bančeva angažmana u uredništvima dubrovačkih časopisa, kao i na doktorskim studijima Sveučilišta u Dubrovniku, koji su obogatili kako studente tako i kolege i širu zajednicu.

U prvom dijelu skupa govorili su na engleskom jeziku neki od Bančevih najstarijih prijatelja i suradnika poput Wendy Bracewell (University of London), redovite profesorice na Školi za slavenske i istočnoeuropske studije (SSEES), povjesničarke rane modernosti i autorice knjige o senjskim uskocima, toj ozloglašenoj zajednici s graničnih područja Jadrana. Rođena u Australiji, Wendy Bracewell je Ivu Banca, tada doktorskoga studenta, upoznala još kao studentica postdiplomka na Stanfordu. Nadahnutim je podsjećanjem „probila led“, usredotočivši se na njegove odlike kao polemičara: „Vrlo rano u svojoj akademskoj karijeri, Banac je iskazao primjerne vještine kao strastveni polemičar.“ Na Stanfordu su ga pratile glasine kako je i ranije bio uključen u studentsku politiku. Bilo je to vrijeme velikih preokreta u društvu, frakcijskih borbi u studentskom pokretu. No Banca, koji je tada već pisao disertaciju koja će postati njegovo kanonsko djelo, sada počinje zanimati drugačija vrsta javne polemike. On se okreće javnim raspravama u seminarima, na javnim predavanjima i što je bilo posebno ubojito, prikazima

knjiga. Upečatljivi su bili njegovi forenzični prikazi knjiga, u kojima je razornom preciznošću secirao prednosti i mane određenih radova, u kojima je uz sadržaj – „Ivo je jasno, znao sve i mogao je ispraviti i najmanju pogrešku“. No, pored toga, bio je tu i moralni stav, doslovno gađenje koje je iskazivao prema loše izvedenim poslovima, bilo da se radilo o zlouporabi izvora ili o šlampavom citiranju, netočno napisanim dijakritičkim znakovima, o nedostatku poštovanja prema preciznosti i točnosti. Nasuprot tako oštrom stavu stajao je vječni optimist, profesionalac koji je smatrao da ćemo strogim ocjenama uspjeti popraviti pogreške, a počinitelje posramiti da to više nikada ne ponove. Banac je to činio izvanrednim retoričkim žarom koji su samo podcrtavala povremena ubojita gosparska uzvrćanja i spuštanja. „Pokazao mi je“, napomenula je Bracewell, „vrlo rano u mojem akademskom sazrijevanju, kako ako i ne možeš uvijek uvjeriti nekoga snagom razuma i činjenica, ponekad ipak možeš pobijediti zanosnim stilom i izvedbom prevesti publiku na svoju stranu“. Bilo je to vrijedno oružje u akademskoj borbi. No, ukoliko se netko odlučio za publiciranje kakvoga rada, mogao je očekivati Ivovu žestoku reakciju na i najmanji trag nemara. U jednom je tekstu primijetio kako dijakritički znakovi nisu točno napisani i uputio furiozno pismo uredništvu. Zaključio je šalom: „Konačno, svaki školarac zna razliku između riječi ČIČA i CICA“. Urednici, koji su objavili njegovo pismo, očigledno nisu znali razliku i, na njegovo zaprepaštenje, objavili tekst u potpunosti bez dijakritičkih znakova i tako potpuno uništili njegovu poantu. No, ne treba podcjenjivati utjecaj koji je Bančev bijes nad netočnostima i neurednim tekstovima ostavio u našoj disciplini. „Danas, kojih pedeset godina nakon svega toga, ljudi još uvijek griješe citirajući stranu literaturu, ponekad zloupotrebljavaju izvore, dijakritički znakovi su ponekad krivo napisani. No, standardi se jesu podigli, a to možemo, i to ne u maloj mjeri, zahvaliti ljutom polemičaru Ivi Bancu“, zaključila je Wendy Bracewell.

Sa sljedećim govornikom Janom Grossom, Ivo Banac je često razgovarao. Dijelili su neke sličnosti još od trenutka kada je Ivo upoznao ovoga rođenog Poljaka, koji se kao student i disident uključio u studentske prosvjede u Poljskoj 1968. godine, a već sljedeće godine emigrirao je s roditeljima u SAD. Zajedničko im je bilo iskustvo imigrantskoga života, ali su obojica dokaz kako je obrazovanje najsigurniji put integracije u američko društvo. Jan Gross ostvario je iznimno značajnu karijeru na nekoliko američkih sveučilišta, a konačno ju je zaključio na Sveučilištu Princeton. Prvi put su se kao suputnici Istočni Europejci sreli na Stanfordu i nastavili su prijateljstvo na Yaleu, gdje je Gross prvo bio doktorski student sociologije, a kasnije je jedno vrijeme tamo i radio. Obojcu su zanimala turbulentna povijesti Poljske i Hrvatske, ratovi i revolucije, okupacijski sustavi

te život i društvo u totalitarnim sustavima. Jan Gross je svoju karijeru posvetio istraživanjima poljskoga društva u Drugom svjetskom ratu, a ovom je prigodom ponudio svoj doprinos razmatrajući potrebu da povijesna istraživanjima istodobno uključuju i politička i etička načela te mijenjaju poljsku, ali i svaku drugu historiografiju europskih zemalja s iskustvom okupacije, u smjeru razumijevanja tragedije Holokausta kao ne samo židovske, već i „naše zajedničke katastrofe“.

Pripremajući ovaj simpozij, bilo nam je jasno kako će izbor govornika uključivati i one koji se ne bave isključivo akademskim poslom. Iako su svi naši sudionici ljudi ideja, neki su u dodir s Ivom Bancem došli kao političari, administratori ili diplomati. Njegova ekscelencija veleposlanik Peter Semneby, član je diplomatskoga zbora Kraljevine Švedske i osoba koja je stekla veliko iskustvo u službi kako svoje zemlje tako i raznih međunarodnih organizacija poput Organizacije za europsku sigurnost i suradnju (OESS/OSCE) na čelu čije misije je u Zagrebu i Hrvatskoj proveo nekoliko godina. Njegova je prezentacija predstavljala mali prikaz političkih i javnih dužnosti na kojima je upoznao Ivu Banca između 2002. i 2005. godine. Prisjetio se susreta s njim kao ministrom u hrvatskoj vladi, političarom kojemu je ponekad bilo teško odijeliti svoj povjesničarski kritički pogled od političarove potrebe za brzim djelovanjem. Bio mu je zahvalan za mnoga objašnjenja kojima je razjasnio kompleksna povijesna, ali i društvena pitanja toga trenutka. Semneby se upoznao s Bančevim knjigama i prije dolaska u Hrvatsku, ali je njihova komunikacija omogućila staviti traumatične nedavne ratne događaje u povijesnu perspektivu. To mu je pomoglo ostvariti uspješnu misiju u Hrvatskoj, a istodobno u Bancu vidjeti jednoga od onih ljudi čiji je rad dijelom u aktivnoj politici, a dijelom izvan nje, kao polemičar i kritičar u javnim raspravama, kao borac za ljudska prava, bio izuzetno važan, uvijek okrenut budućnosti i uvijek usmjeren prema dobrobiti svoje zemlje, koju je vidio čvrsto usmjerenu na putu Zapada.

Pravnica po obrazovanju, Kanađanka Karen Gainer, koja nosi prestižnu titulu „Queen’s Counsel“, odnosno Kraljičine savjetnice, bila je aktivna u obrani prava domorodačkoga stanovništva, kao i drugih ljudskih prava u Kanadi. Dugogodišnja aktivistkinja Liberalne stranke Kanade, Karen Gainer stigla je u Zagreb i Hrvatsku 1996. godine u sklopu programa Nacionalnoga demokratskog instituta (NDI) iz Washingtona, DC, tijekom kojega je radila na pomoći i osposobljavanju članova raznih političkih stranaka. Nakon toga pridružila se OSCE (OESS) i njihovom programu nadgledanja izbora u mnogim zemljama. Trenutno radi za misiju OSCE u Crnoj Gori. Karen Gainer upoznala je Ivu Banca tijekom toga njezina prvoga boravka u Zagrebu i pratila je njegovu djelatnost, ne samo kao

uglednoga znanstvenika, povjesničara, čije je znanje o ovim prostorima ponekad bilo zastrašujuće, već ni kada je, po njezinom mišljenju vrlo smjelo, odlučio napustiti Sveučilište Yale i vratiti se u Hrvatsku. Za razliku od većine ostalih političara koje je upoznala tijekom svojega boravka u Hrvatskoj, Karen Gainer je u Ivu Bancu prepoznala stvaran interes i sklonost izgrađivanju, posebno onih vještina koje će mu biti potrebne da podigne Liberalnu stranku na idejama koje je zastupao u javnosti. Divila se njegovoj hrabrosti da poduzme takav korak u još vrlo delikatnom i teškom trenutku, ali i da slijedom svojega političkog angažmana kako radom u Liberalnoj stranci tako i za (kratkoga) ministarskog mandata ostane ljubazan, konstruktivan i otvoren za političke i svake druge razgovore.

„Upoznao sam buduću najsajjniju zvijezdu hrvatske historičarske profesije“, rekao je Dušan Bilandžić svojem sinu Vladi, po povratku iz SAD-a sredinom 1980-ih. Vlado Bilandžić je stručnjak za međunarodno pravo, sigurnost i politiku, koji radi kao posebni savjetnik pri misiji OSCE (OEES) u Srbiji, u jednom se trenutku kao istraživač i predavač pridružio programu za studij Jugoistočne Europe na Srednjeeuropskom sveučilištu (CEU) u Budimpešti. Prisjetio se vremena u kojemu je blisko surađivao s Ivom Bancem, kojega smatra primjerom onoga što bi povjesničar morao biti i čiji se znanstveni opus, koji je prethodio raspadu Jugoslavije, pokazao uvelike prije svojega vremena. Bilandžićevo iskustvo trogodišnjeg rada s profesorom Bancem kao voditeljem smjeloga interdisciplinarnog programa o Jugoistočnoj Europi, za koji je sakupio niz vrlo impresivnih ljudi raznolikih usmjerenja i obrazovanja koji su ne samo predavali i vodili seminare nego i organizirali živu razmjenu ideja, serije radionica i filmskih festivala. Ovaj program nastao je sredinom 1990-ih godina, dakle u politički vrlo izazovnom trenutku kada nije bilo jednostavno ne samo sakupiti tako dobre suradnike nego i osmisliti program interdisciplinarnih studija povijesti, ekonomije, sigurnosti, književnosti i kulture. Za Ivu Banca nisu postojale tabuizirane teme, bilo da se radilo o politici ili znanstvenom radu. On je inzistirao na akademskoj izvrsnosti, s osnovom u istraživanju, argumentima i dokazima. Uvijek otvoren za raspravu, bio je spreman učiti od studenata i slijedio je njihove karijere koje su ih odvele na razna mjesta, od Graza i Sarajeva do Budimpešte, Skopja i Sofije, gdje svaki na svoj način pokušavaju vrlo djelatno replicirati način rada i program u kojem su sudjelovali u Budimpešti.

Među njima je i Irina Faion, profesorova studentica i dugogodišnja suradnica iz Bugarske, koja je ranih 1990-ih studirala međunarodne odnose na Sveučilištu Yale i upoznala ga prvenstveno kao znanstvenika i stručnjaka za međunarodni

komunizam te kao urednika izdanja dnevnika Georgija Dimitrova. Bilo je to jedan u seriji od trideset i jednoga sveska projekta *Annals of Communism* (Anali komunizma) kojega je Yale University Press na čelu sa svojim glavnim urednikom Jonathanom Brentom pokrenuo 1992. godine. Brent je u suradnji sa skupinom uglednih američkih i ruskih povjesničara započeo projekt odabiranja, pregleda, uređivanja i na kraju objavljivanja dokumenta Ruskoga državnog arhiva za društvenu i političku povijest (RGASPI) s kojih je nakon 75 godina skinuta oznaka tajnosti. U tom je trenutku takva inicijativa bila jedinstvena u svijetu, poduhvat kojim je strgnut veo tajne s tisuća dokumenta čuvanih u Staljinovom, a kasnije u arhivima sovjetske Komunističke partije. Namjere su izdavača bile objaviti najvažnije dokumente kako na ruskom tako i na engleskom jeziku popraćene znanstvenim uvidima najuglednijih povjesničara s obje strane Atlantika. Ovi su arhivi nudili nevjerojatno bogatu količinu informacija, do tada nepoznatih javnosti – od posljednjih dana Romanovih, do Gulaga, od Drugoga svjetskog rata do Brežnjevljeva vremena, o usponu i padu Komunističke Internacionale, kao i o sovjetskoj kulturi i iskustvima sovjetskih ljudi tijekom staljinskih čistki.

Profesor Banac bio je od prvoga dana sudionik ovoga procesa, ali se u najvećoj mjeri posvetio prikazu života i djelovanja vođe Kominterne, bugarskoga političara Georija Dimitrova. Objavljivanje njegovoga dnevnika predstavlja značajan doprinos povijesti Kominterne od trenutka kad ga je Staljin postavio na njezino čelo nakon Dimitrovljeve slavne i dobro poznate obrane pred nacističkim optužbama za paljenje Reichstaga 1933. godine. Dnevnik ovoga simbola otpora nacizmu također predstavlja izvor za utjecaj koji je Kominternu imala na Španjolski građanski rat, Grčki građanski rat i podrijetlo specifičnih jugoslavensko-sovjetskih i kinesko-sovjetskih odnosa. Postupno je Staljin pretpostavio sovjetsku inačicu komunizma bilo kakvoj međunarodnoj komunističkoj suradnji te je Kominternu ukinuta, a Dimitrov se nakon Drugoga svjetskog rata vratio u Bugarsku i stao na čelo Komunističke partije Bugarske, kojom je vladao i kao prvi komunistički premijer do 1949. godine.

Dimitrov je svoj dnevnik pisao u posebnim bilježnicama na tri jezika – na njemačkom, ruskom i bugarskom. Profesor Banac je nevjerojatnim naporom reducirao i uredio tekst, kao i bilješke i bibliografiju. U stalnoj komunikaciji s prevoditeljima neumorno je provjeravao najsitnije pojedinosti prijevoda. Napisao je sjajan uvod pod naslovom „Georgi Dimitrov and his Diary: The Rise and Decline of the Lion of Leipzig“ (Georgi Dimitrov i njegov dnevnik: Uspon i pad Lava iz Leipziga), u kojem otkriva put kojim je Dimitrov krenuo kako bi stekao „status međunarodne

zvijezde kad se 1933. godine suprotstavio nacističkim tužiteljima i svjedocima (među kojima su bili Göring i Goebbels)“. Banac uvodi čitatelje u kontekst koji je prethodio Dimitrovljevom usponu, njegovoj slavi, opisujući predratnu Bugarsku, obiteljski krug iz kojega je potekao i napore s kojima se pokušao izvući iz bijede. Njegov put k slavi u Leipzigu, prikazan je u složenim dimenzijama – prvo je „uporno napadao i izravno optuživao naciste za paljenje Reichstaga“, zatim je iznio hrabru obranu komunističke ideologije i Kominternina programa, a na kraju se predstavio kao „domoljubni Bugarin i komunist koji s prezirom odbija nacističke napade, po kojima on stiže ‘iz divlje i barbarske zemlje’“. Pa ipak, Profesor ne propušta primijetiti kako je „usprkos obvezatnim uzvicima podrške za hrabrog boljševika Dimitrova Trinaesti Plenum Izvršnoga odbora Kominterne tek uzgred pratio suđenje u Leipzigu i ignorirao činjenicu kako je Dimitrov izašao iz sudnice kao tako privlačan komunistički *massovik*, kakvoga godinama nije bilo, a na valu rastućega antifašističkog prosvjeda na Zapadu protiv Hitlerove diktature“. Usto Banac raščlanjuje Dimitrovljevu vodeću ulogu u Kominterni i „stvaranju širokoga anti-fašističkog Narodnog fronta – svih neprijatelja fašizma.“ Ironično je, smatra Banac, kako je „strategija Narodnoga fronta oslabila borbu protiv kapitalizma i rastočila Kominternin *raison d’être* kao što su klasna borba i svjetska revolucija“. Tako je, po njegovom mišljenju, Kominternina započela „svoju vlastitu marginalizaciju“.

Dnevnik Georgija Dimitrova nudi iznimno važan uvid u razdoblje Dimitrovljeva vodstva Kominternom, što uključuje zapise razgovora, telefonskih i drugih sastanaka, koji otkrivaju Staljinov unutarnji krug, kao i Dimitrovljev odnos prema njemu. Dnevnik je svjedočanstvo Staljinove „bezobzirnosti i ekstremizma“, kao i sklonosti spletkama, njegove vjere u „rusku izuzetnost“ i viziju Rusije i njezine međunarodne uloge koju „je oblikovao nacionalistički sentiment izrastao na fašističkoj nacionalnoj ideji opstanka“. Dimitrovljev dnevnik je i kronika Staljinove „hijerarhije podobnih nacija, a posebno one koje se tiču Slavena.“ Značajna tema u kojoj je Dimitrov imao istaknutu ulogu je Balkansko pitanje koje se nametnulo u bugarskom dijelu Dnevnika. To je škakljivo pitanje makedonske državnosti i mogućega ostvarenja Jugoslavensko-bugarske federacije. U velikoj mjeri, to je i izvor za poznavanje odnosa Tita i Staljina, ali i promjene u odnosu prema Dimitrovljevoj vlastitoj ideji o „južnoslavenskoj federaciji od Jadrana do Crnog mora“ i njezinoj propasti.

U svom briljantnom uvodu Ivo Banac ponudio je živu i složenu sliku osobe Dimitrova: „Georgi Dimitrov bio je poput Odiseja politropan – čovjek mnogih poteza, koji se mogao poslužiti raznim smicalicama“. Iako je „mogao razumjeti

nijanse izjava i gesti“ Staljinova kruga, njegov je život bio „složen i pun tragedija“, a njegova glavna mana bila je „nemogućnost da Staljinu pruži otpor“. Profesor Banac je cijenio činjenicu kako je Dimitrov bio čovjek koji se probio bez ičije pomoći, „koji je pripadao onoj vrsti Bugara – najboljima od njih – u kojima se pobuna i samouvjerenost neuništivo združuju.“ Na kraju, Banac smatra kako Dimitrov nije umro prirodnom smrću u klinici nadomak Moskve, „jer Staljin nije imao povjerenja u samouvjerene likove, naročito ako su oni bili revolucionari“. Čitajući Bančev izniman uvod, imamo dojam kako svjedočimo događajima iz Staljinova vremena i kako blisko poznajemo Dimitrovljeve poteze i osobnost. Razina uvida, pozornost do bola predana pojedinostima i briljantna interpretacija svih nijansi Dnevnika, a na kraju poseban talent Profesora Banca za uporabom živoga i gotovo poetskoga jezika, iznosi na svjetlo dana ovaj Dnevnik i odaje priznanje uspomeni složene i herojske osobe, ali više od svega govori o darovitosti primjernoga povjesničara i pisca, čija je misija pronaći istinu o usponu i padu komunizma.

Poseban dio svoga akademskog aktivizma Ivo Banac posvetio je Interuniverzitetском centru (IUC) Sveučilišta u Zagrebu, kojemu je bio na čelu od 2002. do 2004. godine. Njegova najbliža suradnica, ali i dugogodišnja prijateljica, Berta Dragičević kao tadašnja izvršna tajnica IUC-a prisjetila se njegova rada u Centru, ali i godina tijekom kojih se angažirao u Centru te uvijek hrabro i dosljedno zalagao za širenje akademskih i svakih drugih sloboda. Tako je bilo i tijekom napada na Dubrovnik 1991. godine, kada je njihova komunikacija satelitskom telefonskom i fax vezom predstavljala jedini dodir sa svijetom izvan Dubrovnika pod opsadom. „Ivo nas je hrabrio, ali i uvijek racionalno prosuđivao kako domaću tako i svjetsku situaciju“, prisjetila se Berta Dragičević, dodavši Profesorovu opasku: „Ne očekujete da će uploviti Šesta flota, nego se koliko god možete sami pobrinite za svoju obranu.“ Berta Dragičević i Ivo Banac bili su prijatelji s Vladom Gotovcem te su sudjelovali u njegovim planovima za razvoj Liberalne stranke. Isto tako, proveli su nekoliko godina kao članovi Hrvatskoga helsinškog odbora, predani angažmanu za zaštitu ljudskih prava.

Događaj je bio svečan, ali veseo, a Ivo – kao i uvijek nesklon osobnom isticanju – obznanio je da se „njega pitalo, ovoga događaja nikad ne bi ni bilo“. Ipak se obratio komentarima na završetku svakoga panela. U prvom redu, referirao se na neke od svojih doktoranata koji nisu mogli biti prisutni, poput Paula Jukića, danas američkoga diplomata, koji je napisao izvrsnu i važnu, ali nažalost nikada objavljenju studiju o jugoslavensko-ruskim odnosima tijekom Drugoga svjetskog

rata, koja je u potpunosti oslonjena na arhivske izvore iz arhiva u Moskvi. To ga je podsjetilo kako nikada nije volio pretjerano teoretiziranje u povijesnom radu. „Da, ja pripadam staroj školi. Vidio sam kako mode dolaze i prolaze, a moj je ideal u toj stvari Richard Cobb, velik povjesničar koji je živo prikazao mnoge aspekte povijesti Francuske revolucije i napoleonskoga razdoblja i koji je rekao: ‘Želim da mladi povjesničari idu u arhive i da prestanu teoretizirati.’ To je ideja koju treba slijediti. No, nažalost, postoje ljudi koji aktivno opstruiraju istraživanja, i uživam im se suprotstavljati.“ Profesor je komentirao interes sudionika za *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji* i opisao trenutak u kojem je znao kako je Jugoslaviji došao kraj. „Glava mi je bila na panju i jednostavno sam morao završiti knjigu. Imao sam divnoga prijatelja Nikolu Svilokosa, Dubrovčanina koji je 1950-ih godina s majkom i dvojicom braće emigrirao u SAD. Imali su kućicu u Pennsylvaniji, u gradiću Tinicum, u šumi u neposrednoj blizini rijeke Delaware, što je granica između Pennsylvanije i New Jersey. Tamo sam se povukao u samoću, u siječnju 1981. godine, kako bih završio knjigu. U tom smislu, samoća ima nekih prednosti. Jednom tjedno odlazio bih preko rijeke, u Frenchtown, gdje me su me čekali primjerci New York Timesa, koji su u dućanu sačuvali za mene. Kad sam pročitao kako su u Prištini na Kosovu počele demonstracije, znao sam da je priči kraj. Ono što je počelo na Kosovu, završilo je na Kosovu, barem u nekim aspektima. Nikada ništa ne završava sasvim. Ta je knjiga pokazala, na relativno malom uzorku, kako i zašto Jugoslavija ne može postojati kao demokratska država. Mnogi, koji su se nalazili na meni suprotstavljenoj strani, su mi tu tezu od početka zamjerali. Bila je to gorka pilula, koju nisu željeli niti uzeti u obzir, a kamo li da bi je progutali. Pitanje nacionalnih ideologija je doista bilo kao šahovska igra. Znamo poteze svake figure, ali ne znamo kako će igra završiti. Igra je istodobno predvidljiva, ali dinamična, i tu se do danas doista nije mnogo primijenilo. Uvjeren sam kako su i danas na snazi iste ideje koju su pokretale događaje u međuraću, tijekom Drugoga svjetskog rata, kao i ono što se događalo kroz cijelo razdoblje jugoslavenske države i koje su toj državi konačno došle glave 1990-ih.

Što se tiče njegova dosjea, nije ga čitao, premda su mu razni ravnatelji Hrvatskoga državnog arhiva nudili uvid u njega tijekom proteklih godina. Znao je kako će se, bilo je to posve predvidljivo, razočarati u nekim ljudima. „Andrea, koja ima bolji želudac od mene, kad je riječ o tim stvarima, otišla je na svoju ruku i pročitala dosje i ono što mi je ispričala korespondira s onim što je opisao Stipe Kljajić. Ali, nisu sve uhvatili, nisu mogli sve uhvatiti. U tom je trenutku u Hrvatskoj postojala jedna vrlo ozbiljna frakcijska borba u samom vrhu Partije jer su bili svjesni kako u Miloševiću imaju vrlo velik izazov. Postojala je jedna skupina ljudi koja je rano

prepoznala snagu te knjige, snagu u kontekstu političkih sukoba, a nju je predvodio povjesničar i politolog Dušan Bilandžić, koji se doista založio da knjiga bude ne samo prevedena, već i objavljena. Bilo je to i drugih, recimo Jozo Šentija koji je knjigu preveo, na čemu sam mu uvijek zahvalan.

Ali, bilo je i osporavatelja, njih dosta širok krug. U jednom mi je trenutku Celestin Sardelić, šef Ideološke komisije Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH) ispričao o tomu neke pojedinosti. Bila je to jedna borba koja je zbog inzistiranja onih koji su željeli objaviti knjigu, zbog djelovanja nakladnika, ipak na kraju okrunjena uspjehom. Koliko je knjiga prodavana, ne znam do dana današnjega, jer nikada nisam dobio odgovor na pitanje o tomu, ali mislim da je bila vrlo mnogo čitana, i u Srbiji, a tamo je došlo i do vrlo zanimljive rasprave o njoj. Što da se radi s tom knjigom? Da je zabrane – to je bila jedna opcija u kontekstu zabrane jedne druge, velikosrpske knjige koja je obrađivala djelatnost jugoslavenske vlade u egzilu – tako da je to bila dobra prilika za revanš. No, ta opcija nije prevladala. Nije ni druga koja je išla za tim da se knjigu osudi – ali u obliku javne rasprave. Pobijedila je treća opcija – a ta je bila da se o njoj uopće ne razgovara – šutnja. Naravno, to je bila i najpametnija opcija, tako da se u Srbiji o tomu nije raspravljalo. Pojavila se, doduše, jedna recenzija, autor je bio Vojislav Koštunica, u jednom filozofskom časopisu. Bila je, naravno, negativna, ali vrlo zanimljiva recenzija. U Hrvatskoj se knjigu također promoviralo putem recenzija koje su nužno bile negativne. Ali, moguće je napisati negativnu recenziju na takav način da ona zainteresira čitatelje – i to je u ovom slučaju bila metoda. To je upravo ono što je radio Željko Krušelj.

Na kraju, samo jedna, vrlo važna stvar. Ne bih se želio naći u ulozi onih gubavaca koji se nisu vratili da zahvale, tako da vam svima želim zahvaliti što ste ovdje i što ste sudjelovali. Velika vam hvala. No, osim članovima moje obitelji, želim zahvaliti osobama koje su mi pomogli i to vrlo mnogo pomogli u ključnim trenucima moga znanstvenog života.

Prvi je bio moj mentor Vojo Vučinić, koji je bio profesor na Stanfordu, jedan izuzetno drag čovjek, otvoren čovjek, s kojim sam se vrlo često svađao, jer se naše političke ideje po mnogo čemu nisu slagale. Neću reći kako su se isključivale, ali se nisu slagale po mnogo čemu. Zatim, Ivo Lederer, koji mi je bio profesor i koji je bio ključan u natječaju za posao na Yaleu, gdje je on prije dolaska na Stanford predavao. Njegova je preporuka u pravom trenutku, pravim osobama, bila ključna za moj daljnji akademski napredak. I treća osoba, koja mi nije bio profesor, ali od koje sam izuzetno mnogo naučio bio je Jozo Tomašević, autor niza knjiga o

seljačkom pitanju, o gospodarstvu i, što je posebno važno, dviju knjiga (nažalost nikad završene trilogije) o Jugoslaviji u Drugom svjetskom ratu, jedna o četnicima, a druga o okupaciji i okupacijskim sustavima.

Mogao bih spomenuti mnoge osobe sa Sveučilišta Yale, ali spomenut ću samo dvojicu. Prvi je nedavno preminuli Piotr Wandycz, povjesničar poljske i diplomatske povijesti, koji je doista bio i prijatelj i čovjek koji mi je, po mojem dolasku, otvorio razne mogućnosti na Yaleu. Spomenuo bih i Petera Gaya, koji nije imao nikakve veze s mojim interesima, ali koji je uvijek bio izuzetan sugovornik, i s kojim sam, jednako kao i s Wandyczem, održao niz zajedničkih kolegija i seminara. Oni su zbilja bili intelektualni mentori, u jednom iznimnom miljeu koji (jer moramo biti do kraja kritični) u ovom trenutku proživljava teško razdoblje. Intelektualni život u Americi, i na Zapadu općenito, nije tako idealan kao što često mislimo. Tu se događaju stvari koje zapravo zatvaraju, a nipošto ne otvaraju mogućnost spoznaji.

Na kraju, još samo ovo: naravno, kad nešto istražujete – to namjenjujete široj publici. Ali, moram reći kako ja nisam išao tim putem. Možda je tomu jedan od razloga što za mene interes za povijesni problem završava onoga trenutka kad ga ja razriješim u svojoj glavi. Uvijek sam sebe želio educirati i birao sam teme koje su bile malo ili loše istražene. Recimo ovo pitanje nacionalnih ideologija, što je ključ *Nacionalnog pitanja u Jugoslaviji*, doista nije bilo izneseno na takav način u prethodnoj historiografiji. Jednako tako, bavio sam se stanovitim ličnostima koje su bile tek marginalno popraćene. Bile su to često biografije, ponekad kratke, na primjer članak o Pavlu Ritteru Vitezoviću, koji je za mene bio ključan jer se ne može razumjeti Hrvatski preporod 19. stoljeća ako nikada niste čuli za Vitezovića, koji živi više od stotinu godina prije početka Preporoda. Ili članak o Milanu Šufflayju, koji je za mene bio iznimno važan, ne samo zato što je Šufflay bio naš najbolji povjesničar prve polovice 20. stoljeća – upravo sam izrazio jednu herezu – ali to je točno, jer je bio bolji i po znanju i po rasuđivanju niza problema, a za albansku povijest on je apsolutno ključan. I niz sličnih. To je bio dio moje samoedukacije. I još jedna mala tajna (na koju je nabasao Stijepo Ćosić). Premda sam, naravno, izuzetno ponosan na *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, svoj rad koji najviše volim je „Struktura konzervativne utopije braće Vojnovića“ zato što je to nešto što je izviralo iz moje povezanosti s ovim gradom, sa ovom sredinom.

Jedan posebni znak zahvalnosti vezan je uz Miljenka Foretića, mojega dragog prijatelja, koji je umro prije desetak godina, a koji je radio u ovoj zgradi, ondašnjem Historijskom institutu JAZU-a i koji je također bio predmetom obrade kada su

nas naši „stari prijatelji“ prisluškivali. Ima jedan naš razgovor koji su oni zabilježili, a ide ovako. Nazvao sam ga telefonom jedan dan i upitao: ‘Jesi li slobodan doći na večeru?’ A on odgovara: ‘Slobodan sam koliko netko može biti slobodan u ovoj zemlji. Slobodan u svojoj neslobodi.’ To ih je tek razljutilo. Nije im bilo drago. Tako da u tim malim pojedinostima mislim da možete osjetiti duh vremena.

Zadnja notica o ovoj zgradi. Nadam se da sam u pravu – koliko mi je rečeno – sa ove se zgrade 1848. godine prvi put u povijesti, u Dubrovniku zavijorila hrvatska zastava, koja je, naravno, i nastala 1848. godine. Vlasnik je bio stanoviti vlastelin imenom Marinica Giorgi, Strossmayerov prijatelj. Tako da i ovo mjesto ima određeni kontinuitet.“

Knjiga koju imamo pred sobom djelo je prijatelja, kolega i studenata koji su svoja razmišljanja o različitim razdobljima života i karijere Iva Banca, kao i istraživanja, tekstove i radove koje je on potaknuo i inspirirao, odlučili podijeliti prvenstveno s njim, u trenutku i u čast njegova sedamdesetoga rođendana. Ovaj zbornik stoga odražava pletoru zanimanja i usmjerenja koja su karakterizirala Bančev rad, ali i interese i nastojanja njegovih studentica i studenata, novoga naraštaja kojemu je bio mentor i oslonac i u koji je polagao velike nade. Simpozij u Gružu bio je sretan i radostan događaj tijekom kojega su mnogi imali potrebu reći kako od Iva još jako mnogo očekujemo. Samo tri godine nakon tih veselih zdravica suočili smo se s Profesorovim iznenadnim, brzim i neumitnim odlaskom. Jedan od načina na koji smo pokušali izići na kraj s našim nenadoknadivim gubitkom, bio je i rad na ovoj knjizi.

Posebnu zahvalnost dugujemo našim susjedima u Gružu, obitelji Korda, u čijem se kulturnom restoranu *Amfora* održala završna večera. Marijani Kardum i Stipi Kljaiću, Ivinim doktorandima, koji su na sebe preuzeli uredničke poslove zahvaljujem na upornosti i posvećenosti. Zoran Filipović ZORO, organizator već tradicionalnih „Janjičarskih susreta“ na Mrežnici, u kojima je Ivo uživao, napravio je besprijekorno grafičko rješenje knjige kao pravi prijatelj i poštovatelj. Shaun M. Byrnes autor je fotografije na naslovnici, a snimio ju je prigodom naše posljednje zajedničke večere u restoranu *Ludo more* u Cavtatu, početkom listopada 2019. Ova knjiga nikada ne bi mogla biti objavljena da nije bilo sustavne i velikodušne potpore Anite Šikić i Hrvatske sveučilišne naklade, prof. dr. sc. Željka Holjevca, ravnatelja Instituta Ivo Pilar kao i rektora Hrvatskoga katoličkog sveučilišta prof. dr. sc. Željka Tanjića.

U Gružu, 2. svibnja 2021.